

Theodor Lessing:
het verlangen naar verstillung

ROB DE RUIG

De anti lawaai lobby

'Het was zo onschuldig, zelfs feestelijk begonnen toen onafzienbare rijen Duitse soldaten aan de kroonprins en de generale staf voorbijtrokken en de kroonprins zijn lievelingsterriër over een rijzweep liet springen en het personeel om de hoge heren geschaard aan elke soldaat een feestelijk welkomstgeschenk uitreikte, een pakje met een sigaar van Ludendorff en een honinggebakje van Hindenburg, "denn der Alte hat ein gutes Herz". Vervolgens trokken jullie verder, de grote weg liepen jullie af, weerom komen jullie nooit meer', schreef Lessing.

De vader van Theodor Lessing (1872-1933) was in Hannover een gerespecteerd gynaecoloog. Zijn grootvader had nog Leibl geheten, maar uit bewondering voor de grote 18de-eeuwse Lessing die voor tolerantie tussen de godsdiensten had gepleit, had de vader tot naamsverandering besloten en daarmee zijn verlangen tot assimilatie tot uitdrukking gebracht.

Ook de jonge Lessing had medicijnen gestudeerd, maar gynaecoloog is hij niet geworden. De vader had tientallen jaren een medische praktijk gehad, de zoon hield het na een met angst en beven uitgevoerde operatie op de voet van een aan alcohol verslaafde landloper voor gezien. Zelden had zijn supervisor zoveel aarzeling bij een beginnende medicus meegemaakt. Wanneer je de

gehele voet had verwijderd had je de patiënt de aanschaf van kostbaar verband kunnen besparen, luidde het commentaar.

'Was ik nog doortastender was geweest, dan had ik ook het hoofd van de romp kunnen scheiden', schreef Lessing in één van zijn columns waarmee hij zijn matig gesalarieerde betrekking aan de Technische Universiteit van Hannover placht aan te vullen: voor aankomende ingenieurs verzorgde hij er een studium generale. 'Misschien is aan mij toch geen groot chirurg verloren gegaan', besloot hij. Wie moet handelen, zo luidde de les die hij er voor zichzelf uit trok, kan dat het beste wanneer hij zich niet laat storen door teveel introspektie. Kennelijk werkt die verlamdend.

Naar zijn aard was Lessing eerder een waarnemer dan een deelnemer, maar dan wel één die niet voor zich hield wat hij zag.

Zonder risico was een dergelijke loslippigheid in woord en geschrift

allerm minst. In één van zijn vermaardste columns uit 1925, in het *Prager Tageblatt*, had hij zijn lezers gewaarschuwd toch vooral niet op maarschalk Hindenburg te stemmen. Deze held uit de Eerste Wereldoorlog, eveneens woonachtig in Hannover, was in zijn persoonlijk leven ongetwijfeld een door en door brave man, gedienschtig als geen ander, maar hierin schuilt nu juist het probleem, aldus Lessing. Zo'n man is net als een sint bernard hond, alleen maar nuttig als een verstandig mens hem orders verstrekt en leert apporteren. Onder leiding van een schurk richt zo'n vriendelijke onnozeelaar als Hindenburg rampen aan.

Je zou kunnen zeggen 'beter een nul dan een Nero', besloot hij, 'maar de geschiedenis laat zien dat achter een zero altijd een Nero schuil gaat'.

De verontwaardiging kende na de verschijning van deze column geen grenzen, studenten gooiden bij Lessing de ruiten in. Sommigen stonden hem zelfs naar het leven.

Dr. R. de Ruig is freelance historicus.

Links columnist

Al was Lessing een generalist en bewoog hij zich op het gebied van literatuur, geschiedenis, antropologie en criminologie, zijn invalshoek bleef die van een arts die eerst het individu ziet en dan de soort.

Wat weet die papieren wereld van meningen en leuzen, in spreekkoren vervat, eigenlijk van het leven? Hoe minder wij weten, des te sterker verschansen wij ons in meningen die alleen dan verstommen als wij werkelijk door de complexiteit van mensen en dingen worden geraakt, meende hij.

Als arts in de Eerste Wereldoorlog was hij van deze waarheid nog sterker overtuigd geraakt. 'Wat een gezwets allerwegen over nationale eigenaardigheden! In een lazaret zoals dit hier, te midden van stervenden, voelt men dat wij uiteindelijk allemaal volledig aan elkaar gelijk zijn en als individu toch weer met niemand helemaal te vergelijken'.

Op politiek gebied zou je Lessing pragmatisch links kunnen noemen. In zijn preoccupatie met gezondheid pleitte hij voor schoon water, sociale woningbouw en arbeidstijdverkorting. Al gauw lieten hem in een industriestad als Hannover de belangen van de arbeidende klasse niet onverschillig, ook al was de SPD hem veel te tam en stemde hij doorgaans op splinterpartijen.

Je zou Lessing een ecooloog avant la lettre kunnen noemen. Die ecologische beweging heeft haar wortels in de late negentiende en de vroege twintigste eeuw, toen een kleine minderheid begon te ontdekken dat industrialisering ook verontreiniging op grote schaal betekende en het van groot belang was de sociaal ongewenste gevolgen van een overigens onvermijdelijke ontwikkeling zoveel mogelijk te beperken.

Lessing koos getrouw aan zijn habitus als arts heel bewust voor opvoeding en voorlichting, ook al besefte hij dat de overgrote meerderheid van de bevolking andere prioriteiten had. Zelfs zijn activiteiten in het kader van de door hem opgerichte anti-lawaailobby zijn een uitvloeisel van zijn preoccupatie met het thema gezondheid.

Op 1 augustus 1914 werd in Duitsland de algemene mobilisatie afgekondigd. Met uniform over de arm en lachende gezichten kwamen de mannen zich melden. Hun zoontjes dragen trots de helm op het hoofd.

Zijn eigen belang verloor hij daarbij overigens niet uit het oog. Waarom, zo vroeg hij zich af, kiest de overheid niet voor openbare reinigingsplaatsen ver buiten de stad zodat elke geleerde tenminste rustig thuis kan werken, ongehinderd door huisvrouwen met smetvrees die hun vloerkleed met zoveel gedrevenheid bewerken dat de met tuberculosebacillen bezwangerde stofwolken mijn longen aantasten?

Aan de trivialiteit van alledag die hij als stukjesschrijver breed uitmaat knoopte hij cultuurhistorische overpeinzingen die de lezer ervan moesten doordringen dat zo'n lobby geen vrijetijdsbesteding was van een aantal wereldvreemde intellectuelen. Lawaai, zo luidde de boodschap, is niet alleen afwezigheid van stilte, maar ook een sterk onderschatte dreiging: in een sluipend proces wordt aangetast wat nog amper de kans heeft gehad tot wasdom te geraken. Voortdurend onderworpen aan een mitrailleurvuur van indrukken van auditieve, maar ook visuele aard, zonder een moment om tot bezinning te komen, wordt de mens gemakkelijk een willoos slachtoffer van allerlei vormen van massasuggestie: 'Het wordt niemand vergund dicht bij zich zelf te blijven, ja wat is dat eigenlijk, dat zelf? Is het dan onze bestemming altijd maar overgeleverd te zijn aan indrukken van buitenaf?'

Deze anti-lawaailobby heeft bij velen destijds op de lachspieren gewerkt, maar de vragen die Lessing zichzelf en anderen stelde hebben een actualiteitswaarde die je het lachen spoedig doet vergaan.

In de jaren voor de Eerste Wereldoorlog slaagde hij erin zowel in binnen- als buitenland vele medestanders te vinden. Tot in de Verenigde Staten was men zeer actief. Ook formuleerde hij concrete voorstellen, bijvoorbeeld tegen geluidsoverlast bij ziekenhuizen en sanatoria. Zelfs een pleidooi voor het invoeren van stiltegebieden in de natuur treft men in Lessings geschriften aan, hem ongetwijfeld ingegeven door zijn levenslange fascinatie voor de Duitse laagvlakte – met name de veengebieden vlak bij zijn geboortestad Hannover vormden voor hem een onpeilbaar, oeroud mysterie.

'Hoed je voor het veengebied met zijn zwarte, stille, oneindig diepe poelen waaruit de zon bleek als een dode opblik en 's nachts blauwe dwaallichten gloeien. Hier liggen doden sinds millennia in het veen. Hier slapen nooit opgeloste misdaden en lotgevallen waar geen sterveling weet van heeft. Hier vergingen hele wouden die duizenden jaren geleden zijn ontstaan. Hier huizen de laatste draken en reptielen'.

Voor hem – het blijkt ook uit de rest van zijn werk – symboliseerde dat

veen in feite de woestenij die onder het vernis van de civilisatie verscho-
len ligt. Diep van binnen was een
stem die niet afliet hem te waarschu-
wen: bos, zee, oerwoud, kreupel-
hout, veen, wie er te diep in door-
dringt komt niet weerom.
'Alle leven, verschrikking die het
verstand te boven gaat.'

Norbert Elias

Aan Lessings voorstellen ligt een
civilisatietheorie ten grondslag die
hij nog voor de Eerste Wereldoorlog
in diverse artikelen in wetenschappe-
lijke tijdschriften uitwerkte en die in
feite amper verschilt van die van
Norbert Elias. Zoals bekend ontwik-
kelde deze zijn theorieën vlak voor
de Tweede Wereldoorlog.
Ook al gebruikt Lessing geen termen
als 'Affektregulierung' en 'Triebhaus-
halt', hij bedoelt hetzelfde wanneer
hij opmerkt dat met het voortschrij-
den van de civilisatie de spontaniteit
teloorgaat en plaats maakt voor een
samenleving waarin met name bij de
bovenlaag de onderlinge betrekkin-
gen indirecter zijn geworden.
Emoties worden niet of minder snel
geuit. Impulsen die het individu in
een vroegere fase van de cultuur
ertoe hadden gebracht onmiddellijk
stelling te nemen in hevige sympa-
thie of afkeer, worden onderdrukt of
afgezwakt.

Toen de mensheid nog jong was, was
de mens zo onontwarbaar met zijn
omgeving verstrikt, dat elke indruk
die hij ontving hem onmiddellijk
deed oordelen en elk oordeel hem
terstond tot handelen noopte. In
onze tijd daarentegen is het individu
tot een betrekkelijke staat van onbe-
duidendheid vervallen in een wereld
die volstrekt onverschillig staat
regenover al het subjectief gevoels-
matige: 'darum wird die Seele immer
einsamer'.

Toch is de veronderstelling dat wij
nu, in het begin van de twintigste
eeuw, een fase hebben bereikt waarin
de bovenlaag haar idealen met zachte,
haast geluidloze dwang ook aan
de lagere klassen zal kunnen opleg-
gen, volstrekt onjuist, aldus Lessing.
'Onze' wereld is fragiel en wordt
slechts door een façade van bordkar-
ton gescheiden van die wereld daar-
buiten: wat gebeurt er als grote
maatschappelijke en politieke beroe-
ring die *wüste Demolierungssucht*, die
in het alledaagse leven blijft verbor-
gen, aktiveert? Blijkt de hele civilisa-
tie dan niet op drijfzand gebouwd?
In de oorlog werd het bewaarheid.
Scheur het individu los uit alles
waaraan hij tot dusverre is gewend,
jaag hem, van doodsangst vervuld,
het artillerievuur in, drijf hem samen
met anderen en laat Magere Hein

erop los... Niets blijft er van hem
over dan een kluwen verwarde
instincten, waaruit de drang tot zelf-
behoud zegeviert, aldus Lessing.

De Eerste Wereldoorlog

De Duitse historicus Rainer
Marwedel, die ook een biografie van
Lessing publiceerde, maakte in 1986
een keuze uit de feuilletons onder de
titel *Ich warf eine Flaschenpost ins
Eismeer der Geschichte*. Het boek ver-
scheen bij Luchterhand.

Lessings belevenissen in de Eerste
Wereldoorlog beslaan slechts enkele
tientallen pagina's, maar misschien
was het juist zijn werk als arts in de
betrekkelijke afgescheidenheid van
een veldhospitaal, dat hem in staat
stelde het totalitaire karakter van de
oorlogvoering te onderkennen. Ook
het veldhospitaal immers had veel
weg van het knekelveld aan het
front. Het werk was volledig zinloos,
mensen werden stuk geschoten om
ze vervolgens weer op te lappen.
Men deed wat men kon, maar het
eindresultaat was en bleef dat degene
die werd gered vervolgens toch weer
naar het front werd gestuurd en als-
nog om het leven kwam.

In één van zijn columns typeert
Lessing een vrolijke, bij iedereen
geliefde ordonnans die zich van het
leven beroofde toen hij ervan werd
verdacht allerlei tot dan toe raadsel-
achtige sterfgevallen in het hospitaal
op zijn geweten te hebben. Zou er
iets "sexueels" achter hebben gesto-
ken? vroeg men zich onder invloed
van de psychoanalyse af.
De zaak is verschrikkelijk eenvoudig,
aldus Lessing. De jongen voerde
experimenten uit en verwonderlijk is
dat allerm minst. Hoorde hij ooit iets
anders in zijn naaste omgeving? Wat
was de mens en de ziel? Toch niet
meer dan materiaal voor politieke en
militaire experimenten?
Deze *frischfröhliche* onwetende jon-
gen deed wat de oorlogsjaren met
allen deden. Hij knutselde aan men-
selijk materiaal en was daarbij niet
minder harteloos dan de grote veld-
heren die er tienduizenden de dood
in sturen en hartelijke brieven naar
hun familie schrijven ...

Duitse soldaten tijdens de slag aan de Marne.